

KASZĘBSKŌ NŌRODNŌ RĚSZNOTA. PRŌBA HISTORĚCZNĚGŌ NACĚCHŌWANIĚGŌ

KaszĚbskŏ nŏrodnŏ rĚsznota mŏ wĚrosłĚ w pŏłowie 19. stalatĚgŏ z brĚkŏnkŏ protestu procĚm pŏliticznŏ kŏnsolidacjĚ ě kŏlturowi asymilacjĚ wĚmŏszony bez prĚsczĚ paŏnstwŏ, w chtĚrnĚgŏ greŏncach zĚlĚ KaszĚbi. Jegŏ cĚlŏ bĚła ŏchronŏ i rozwiŏ swŏjŏ juwernotĚ, jaczi fŏndamentŏ bĚł jŏzĚk, a tĚż biŏtka ŏ jistnienie na miemieckŏ-pŏlsczim przĚgreŏnczim.

Chŏtkŏ przerwŏnŏ gwŏsnŏ paŏnstwŏwizna bĚła przĚczĚnŏ zahamŏwaniĚgŏ nŏtĚrnĚgŏ procesu pŏwstŏwaniĚgŏ kaszĚbszczĚgŏ (pŏmŏrsczczĚgŏ) nŏrodu. Prŏwdac zŏpadnopŏmŏrsczczĚ paŏnstwŏ rŏdzŏne bez ksyżĚcznŏ dynastiŏ Grifitŏw przetrzymałŏ ŏd strĚdnowiekŏ do 17. stalatĚgŏ, rŏwnak jegŏ lud miemczil sŏ wiele rĚchli. GduŏszczĚ PŏmŏrzĚ bĚł samŏstŏjnĚ pĚrznŏ wiŏcy jak jedno stalatĚ, zĚbĚ na wnetka 150 lat dostac sŏ w krzĚzacczĚ rŏce, bez pŏstŏpnĚ 300 lat bĚc pŏd pŏlskŏ administracjŏ w greŏncach Krŏlewsczych PrĚsŏw ě kŏ reszce, ŏb czas pierszĚgŏ rozebraniĚgŏ Pŏlsczi Repŏbliczi, nalezc sŏ w prĚsczim paŏnstwie. Kŏzďdŏ razŏ to prawie *CalĚ PŏmŏrzĚ ŏd WiŏldzĚgŏ Mŏrza do NotecĚ* – jak to ŏpisĚje Jŏzef BŏrzsĚskŏwsczi¹ – *nad dŏlnŏ Ődrŏ ě Wisłŏ, to pierwŏsznŏ KaszĚbiŏ, dĚchŏwŏ taczĚzna terŏczasnĚch KaszĚbŏw*. To do ti tradicjĚ w pŏłowie 19. stalatĚgŏ ŏdwŏlełĚ sŏ przedstŏwcowie domŏcy jinteligencjĚ, dzŏka jaczi *ŏstatczi Słŏwianŏw na pŏlniowim ŏbrzegŏ WiŏldzĚgŏ Mŏrza* – jak ju tedĚ bĚł gŏdŏnĚ ŏ KaszĚbach – ŏb czas cziledzesŏt lat ŏstalĚ wĚbudzonĚ ze spiŏczczi i zaczŏłĚ swŏjŏ drogŏ w stronŏ nŏrodny ŏdrodĚ.

KaszĚbi w 19. stalatim we wiŏldzim dzĚlu twŏrzelĚ nŏrodno nieŏswiŏdnionŏ spŏlĚznŏ. *Dŏwŏ do mĚsleniĚgŏ, zĚ wikszosc swiŏdectwŏw ŏ nŏrodny swiŏdze KaszĚbŏw, chtĚrne pŏchŏdajŏ z 2. pŏłowĚ 19. stalatĚgŏ* – pisŏł Gerat Labŏda² – *zarzucywŏ jima abŏ: dalek pŏsĚniŏtŏ zanŏleżnotŏ ŏd miemiecczi kŏlturĚ, abŏ czĚsti chłŏd i neŏutralnotŏ w nŏrodnĚch sprawach*. Jimpŏlsŏ do ŏdrodzeniŏwĚgŏ dziejaniĚgŏ bĚł ěuropejsczi Zymk LĚdŏw. PrĚsczĚ paŏnstwŏ dĚszĚłŏ zgrŏwĚ nŏrodnĚch miĚszĚznŏw do rŏwno jaczi aŏtonomie. W rozeznanim Pŏlŏchŏw z Kŏngresowi Pŏlsczi czĚ GalicjĚ, KaszĚb ě KaszĚbŏw wnetka nie bĚłŏ. W nĚch warĚnkach dochtŏr Floriŏn Cenŏwa ze SławŏszĚna kŏl Pŏcka, bĚtnik nieŏdŏnĚgŏ pŏwstaniĚgŏ w 1846 rokŏ, sfŏrmŏlowŏł programŏ *KaszĚbskŏ-SłŏwiaŏszczĚgŏ Nŏrodu*, dajŏcĚ zŏczŏtk kaszĚbsczi nŏrodny rĚsznoce. BĚł 1850 rok, czĚj Cenŏwa ŏpŏblikŏwŏł swŏje pŏliticznĚ credo ŏ titlu *KaszĚbi do Pŏlŏchŏw*, w chtĚrnym skrzystalizowŏł swŏj pŏzdrzatk – wĚbiĚr samŏstŏjny drodźi etniczny ŏdrodĚ KaszĚbŏw. PrzĚcziŏnca „kaszĚbsczi sprawĚ” pŏdsztrichiwŏł apartnosc kaszĚbiznĚ ě widzŏł ji nobilitacjŏ i rozwiŏ w realizacjĚ deje ŏglowŏsłŏwiaŏszczĚgŏ ŏdrodzeniĚgŏ nŏrodŏw. Wprowadzyl kaszĚbiznŏ na szeroczĚ ěuropejszczĚ pŏle ŏczalĚch badĚrowaniŏw ě dŏł spŏdlĚ kaszĚbsczi lĚteraturze.

Chòcle dzejanié Cenówë dało pòczàtk czasowi nôrodny òdrodze, to równak brzòd jegò robòtë bëło widzec dopiérze w 20. stalatim. Do jegò deje w dzélu nawlékelë Młodokaszëbi, to je pòkòlenié dzejarzów zrzeszonëch wkół założonégò w 1908 r. cządnika „Grif”. Młodokaszëbi za swój przedny cël ùznelë robòtã w sprawie *pòdnieseniégò Kaszëbów-Pòmòrzanów z kùlturowégò, pòliticznégò i ekònomicznégò pòzdrzatkù*³. Dopasowelë òni ùdbë Cenówë do realiów czasów, w jaczich żëlë, rezygnëjącë z deje panslawiznë, ë wëszlë z kòncepcją *co kaszëbsczé, to pòlsczé, ùmësliwającë wprowadzëc kaszëbsczé plemiowé elemèntë do ògłowòpòlsczi kùlturë*⁴. Jednakò niedługò pòzdrzatk niechtërnëch z nich zmienil sã w stronã mësłë Cenówë. Aleksander Majkòwsczi, przednik negò karna – pòmale òdchòdającë òd swòjégò pòlonofilsczégò widzeniégò z młòdëch lat – ju òb czas wiòldzi wòjnë pisòł w swòjim pamiãtnikù: *Z ùczalégò, jãzëkòwégò i etnografnégò pòzdrzatkù nie pòdlégò wãtplëwòce, że dzysdniowi jãzëk (...) Kaszëbów je òsobnym jãzëkã ë temù òni nie sã Pòlòchama, a twòrzã òsoblëwé plemiã*⁵. Pòlitika òdrodzonegò w 1918 rokù pòlsczégò państwa, w chtërnym nalazł sã téz part zemiów, na jaczich mieszkëlë Kaszëbi, doprowadza do òstatecznégò wëkristalizowaniégò sã jegò pòzdrzatkù. Majkòwsczi òbtaksowòł nã pòlitikã na nen òrt: *Miencë brëkòwelë 800–900 lat do òpanowaniégò pòbòltëczégò. Mòžno na prësczé mòdło trzëmac Kaszëbów krótkò, mòžno jich nawetka zmùszëc do glosnégò braniégò ùdzëlu w państwòwëch rozegracjach, ale nie sã òni tëlì glupi, żebë delë swòje dësze i serca za òràdze abò przërzeczenia. Zòs pòbic jich ë miec za etnografny pògnój je mëkcëną, bò bënë sã tak mòcny i wërobiony bez niewòlã jak żëdowskò rasa. A jich wëniszczëc m.zd. nie dô zwësku Pòlsczi Repùblice, chtërna mò w nich nòlepszą gardã nadbòltnégò bastiòna*⁶. Jakno zort dofùlowaniégò nëch pòstrzegów nót je ùznac słowa, jaczé ùsòdzca „Grifa” sczerowòł – pòd kùnc swòjégò żëcégò – do czesczégò slawistë, Antonína Frintë: *W efekce panëjącëch stosënków, chtërne pò wòjnie stalë sã przëczëną wiòldzi zmianë zdrzeniégò Kaszëbów, je glãbòkò procëmnota westrzód Kaszëbów ë Pòlòchów, takò, że to nie dôwò zwësku Słowianiznie, a wiòdze na lepszé blòs „pour le roi de Prusse”. (...) W efekce ùlòżaniégò Kaszëbów pòwsta tu nôrodnò kaszëbskò rësznota, chtërnégò glosã je pismiono „Zrzesz”, tak ùlòżoné bez Pòlòchów, jak Miencë naju ùlòżelë za czasów nògòrszi hakatëznë. (...) Z pòzdrzatkù na Mienców nie jem za òdemklã biòtkã z pòlaszëznã, ale mdze òna mùszëbnò, jaż nie duòdze do jaczégòs kòmpromisa*⁷.

Wkół przednika Młodokaszëbów, na przelòmanim 20. ë 30. latów 20. stalatégò, zbùdowàło sã karno Zrzeszińców – młòdëch kaszëbsczich dzejarzów, jaczi pòdjälë dejã Cenówë. Òjc kaszëbsczy nôrodny rësznòtë bëł dlò nich człowiekã, chtëren pòstawił *damã tak*

*germanizacje Kaszëbów z jedny, jak i jich pòlonizacje z drëdži stronë*⁸. Przędnikama negò pòkòleniégo bëłë młodi szkòlny – Aleksander Labùda ë Jón Trepczik. Zòczątk jich dzejaniégò przëpòdò na czas represjowi pòliticzi pòlszczi administracje wedle Kaszëbów: wërzucanié Pòmòrzanów z ùrządów i szkòłów, felënk programë sczerowóny do pòmòrsczych àutochtonów, czë kù reszce mienié jich za òbëwatelów drëdżégò zorta ë òdsëniacé òd ekònomicznëch zwësków, jaczé bëłë z bùdacje Gdinie. Dlò Zrzeszińców Kaszëbi bëłë apartnym nòrodã, bò jak piselë, *parlãczy nas pòspòlnò ùszłota, łączą naju teròczasné jedné i ne samé jinteresë ë cygniemë do nëch samëch célów – tej jesmë nòrodã*⁹. Swòjã programã Zrzeszińcë òstateczno sfòrmùlowelë na stronach pismiona „Zrzesz Kaszëbskò”, chtërne bëło wëdowóné òd 1933 rokù, wësëwającë *pòstulat materialnégo, jak i dëchòwégò równoprawiégo Kaszëbów z mieszkëncama zaòstalëch regionów pòlszczégò państwa*¹⁰.

Òsoblëwò czãzczim czasã w dzejach Kaszëbów bëła 2. swiatowò wòjna. Kaszëbszcé elitë òstałë we wiòldzim dzëlu wëmòrdowóné na przelómanim latów 1939–1940, w Piòsznicë, Szpãgawskù ë wiele jinszych placach, abò wsadzoné do lagru Stutthof, jaczi rëszył ju w sëwnikù 1939 r. Òd strëmiannika 1942 rokù na terenie, chtëren bëł pòd miemieckã òkùpacjã, w tim na Gduńszim Pòmòrziem, wpisywanié sã na Miemieckã Nòrodnã Lëstã (DVL) bëło mùszowé, bez co tësacë młodëch Kaszëbów òstało wzãtëch do miemiecczégò wòjska. Nimò to òsta pòdjãtò próbã zatòrczeniégò sã hitlerowsczémù terrorowi, twòrzącë Krëjamną Wòjskòwã Òrganizacjã „Kaszëbsczy Grif”, pòtemù pòprzezównã na KWÒ „Pòmòrsczy Grif”. Chòcle na òrganizacjò mia jiné dejowé założenia, jak Zrzeszińcowie, to równak w sytuacji pòspòlnégò wroga, òni (ks. Frãc Grëcza, Jón Rãbsczi) téz sã w ni znależë. Na nen òrt realizowelë swòjã przedwòjnowã programã wërażonò w słowach: *Wodroda Kaszebov dlò Vjalgji Pomorskji, Vjalgò Pomorskò (historecznò) dlò Gromjisti Polskji*¹¹.

W pòwòjnowi stojiznie zòłnërze KWÒ „Pòmòrsczy Grif” przeszlë ùcemiãgã ùlòzaniégò bez kòmunistny aparat bezpiekù, a nastawienié wësëznów PRL do Kaszëbów *bëło miészónkã niedowiérnotë z próbã wcygnieniégò jich przedstòwców w sztrukurë rzãdzeniégò* – jak to òpisòł Cezari Òbracht-Prãdzyńsczi¹². Nòdzejã i nowé rozwiązania miòł dac 1. Kaszëbsczy Kòngres, chtëren òstòł zwòłóny bez przedwòjnowëch Zrzeszińców w 1946 rokù we Wejrowie. Nówòznëszim pòstulatã Kòngresu bëło danié Kaszëbóm prawa do pòjuznégò zrzeszaniégò sã.

Chòcle nie pasowãło to wësëznóm, równak zezwòlëlë òne Kaszëbóm na jaczis czas znowic (w latach 1945–1947) przedwòjnowã gazetã „Zrzesz Kaszëbskò”. Lëdowò Pòlskò mia ambitnã programã: zrobic tak, cobë pòzwa „Kaszëbi” sta sã blòs historëcznym pòchwatã.

W celu przemògiwaniégò separatistnèch tendencjów, [nót je] niechac taczych słówów jak „Kaszëba”, „Kaszëbë”, ùziwajcë w jich plac słowa môłowi lëdze¹³ – tak ju w lëpińcu 1949 r. radzył Wòjewództzci Kòmitet PZPR we Gduńskù.

Szansa na realizacjã pòstulatu 1. Kaszëbszczégò Kòngresu przësza razã z pòliticznã zelgã jeseniã 1956 rokù. Òsta òna wëzwëskónò nôlepi, jak to sã dało. Pòwstało Kaszëbszczé Zrzeszenié. Mòżno so zadac pëtanié, czë bëła to leno òddólnò inicjatiwa karna regionalnèch dzejarzów, czë mòże bëło to téz òbmësłoné i zaplanowóné dzejanié partiowèch wëszejnów, chtërne na nen òrt chcałë skarnòlowac cygnienié ti regionalny spòlëznë ë ambicje ji przëdników. Jak dostrzëgł Henrich Galus¹⁴ – *regionalné stowòrë, jaczé pòwstòwalë w 1956 r. bëłë kòncesjowóné bez wëszejnë. (...) [stowòrë] akceptowalë jich kòntrolnã rolã w programòwèch sprawach.* Jednakò co do jednégo ni mòże miec wãtplëwòscë. Czejbë nie òdwòga, determinacjò ë nòdzeja pòchòdajacèch z rozmajitèch strzodowiszczów – w tim z westrzód Zrzeszińców – wespółzalózców Kaszëbszczégò Zrzeszeniégò, kaszëbskò rësznota bë mést nie rozwinãła sã na taczi òrt, a Kaszëbi bë ni mielë taczégò sztatusu, jaczi terò maja.

Na pòtkania przed pòwòłaniem Zrzeszeniégò w Kartuzach i Gdinie przëjézdziwelë lëdze ò czësto jinszych biografiach: òd sòdzowników stalagów pò ùsłëch zòdnërzów Wehrmachtu; bezpartiowi i partiowi; fest katolëcë ë niewierzący, tak przestojnicë kaszëbszczégò nòrodnégò pòzdratkù, jak i mòcny wespółrobòtë z lëdowima rządama. Lëdze ò czësto jinèch wizjach kaszëbiznë, chtërnèch dzelëła nierównosc pòkòleniów ë temperaméntë.

Zrzeszenié dosc chùtkò òpanowa de ja jednotë całégò Pòmòrzégò, ju w 1944 r. pisòł ò ni Lech Bądkòwsczi, jaczi zebròł wkół se młodèch gazétników i pùblicystów, wëròstajacë flot na zrzeszeniowégò przëdnika. *Pòmòrzé je jedno, niepòdzélné – głosył Bądkòwsczi¹⁵ – cygnie sã òd Strzałowa pò Elbiąg, òd Wiòldzégò Mòrza do Drwãcë, Wisłë, Notecë, Wartë, Òdrë i Zaòdrzégò – a téz je etnicznã, historëcznã, gòspòdarczã ë administracjowã całoscã.* To zachãcëło dzejarzów Zrzeszeniégò do rozszerzeniégò dzejaniégò na jinszé subregionë Pòmòrzégò – Kòcewié, Tëchòlszczé Bòrë, Krajnã, co w 1964 rokù doprowadzëło do zmianë sztatusu Kaszëbszczégò Zrzeszeniégò ë zamienieniégò pòzwë na Kaszëbskò-Pòmòrszczé Zrzeszenié.

60. lata 20. stalatégò to téz czas, czej wëszejnë PRL rozrechòwalë sã z kaszëbsczima nòrodnyma dzejarzama, chtërny dzejelë w òbrëmienim KPZ. Bëłë to przede wszëtczim przedwòjnowi Zrzeszińcë: Jón Rąbsczi, Sztefón Biészka, Aleksander Labùda, ks. Frãc Grëcza czë Jón Trepczik. Na spòdlim rozsądzeniów przëdnicstwa Kaszëbskò-Pòmòrszczégò

Zrzeszeniégò, jaczé tedë dzejało wedle wskazów państwówëch wészëznów, niechtërny z nich òstelë z òrganizacje wërzucony abò na lata zawieszony w prawach ji nôležników.

Ùpòdk kòmùniznë w 1989 r. na nowò pòkòzòł całą złożonosc kaszëbszczich realiów. Dzãka wëbiòtkówóny wòlnoce – téz bez Kaszëbów, jaczych w stoczniowëch òbsadach Gduńska ë Gdinie bëło co nômni 40% – lëdze dostelë nazòd spòdleczné prawò człowieka do wëpòwiòdaniégò swòjégò zdaniégò. W tamtim czasie transformacje jednym z nôrzãdów do negò stało sã pismiono „Taczëzna”, chtërnégò àutorzë i wëdòwcowie do dzejaniégò bëłë pòdskacony bez ks. Frãca Grëczã, òstatnégò z zëjącëch Zrzeszińców. To òni pò latach zòs zajãłë sã sprawã nôrodu ë pòdsztrichnãłë wògã kaszëbszczégò jãzëka w procesu rozwoju kaszëbszczi swiãdë. Młodi z „Taczëznë” włączëlë sã téz w òrganizacjã 2. Kaszëbszczégò Kòngresu, jaczi we Gduńskù òdbël sã w 1992 r. Redagùjącë „Lecedło”, kòngresowi biuletyn, mòglë òni òpen gadac ò prawie Kaszëbów do gwòsnëch symbolów, jãzëka czë pòliticzny reprezentacje. Dzél z nich zmòcnił Kaszëbskò-Pòmòrszczé Zrzeszenie, chtërne dostało szansã staniégò sã pluralistną òrganizacjã, jakò reprezentérëje téz nôrodników. Tak sã nie stało, na co pòd kùnc 90. lat ùszlégò stalatégò dało bòczenië karno dzejarzów zrzeszonëch wkòł pismiona „Òdroda” i jinternetowim pòrtalã Kaszëbskò-Pòmòrszczé Zasobë (pòzni pòprzezównym na naszekaszuby.pl). To strzodowiszczë nie ògrënczëlò sã blòs do dejowëch manifestów pùblikòwónëch w „Òdrodze”, ale zrëchtowało ùdałą akcjã zwiãzónã z wëbranim kaszëbszczi nôrodnoscë w Òglowim Spisënkù w 2002 r., co dało brzòd w przeszło 5 tës. lëdzy, chtërny zadeklarowelë nôlezenië do kaszëbszczégò nôrodu. Ta sama grëpa lëdzy, w jaczi téz nie felalo dzejarzów Kaszëbskò-Pòmòrszczégò Zrzeszeniégò, spròbòwa stwòrzëc Kaszëbszczi Nòrodný Part, co równak sã nie ùdało.

Wedle deklaracjów kaszëbszczi nôrodnoscë w Òglowim Spisënkù, Kaszëbskò-Pòmòrszczé Zrzeszenie ùtrzëmało neùtralnosc, przëznòwającë, że w ti òrganizacje je *plac dlò lëdzy ò rozmajitëch zortach etniczny tozsamòscë ë nikòmù ni mòže bëc wcëskiwónò etniczno czë nôrodnò jidentifikacjò*¹⁶. Równak ju w sprawie Kaszëbszczégò Nòrodnégò Partu zareagòwało òno wiele òstrzi. Przëdnò Radzëzna KPZ w szpecjalnym ùchwòlënkù òdcãło sã òd ny ùdbë, a jeden z jinicjatorów pòwòlaniégò taczi partie, Witòld Bòbrowszczi mùszòł zrezygnowac z fãkcje wiceprzëdnika Òglowégò Zarzãdu KPZ,

Teròczasnò kaszëbskò nôrodnò rësznota brëkùje kònsolidacje. Przëjãcë nôrodnégò pòzdrzatkù je nôlepszą stegną òchrónë ë rozwoju kaszëbszczégò kùlturowégò pòtencjału. W efekce przëjãcégò bez parlameńt Pòlszczi Rëpubliczi Ùstawù ò nôrodnëch ë etnicznych miészëznach a regionalnym jãzëkù, Kaszëbi dostelë w 2005 rokù sztatus *spòlëznë ùziwający*

regionalnégo jãzëka, co je przëczënë negò, że w Pòlsczim Państwie mają òni taczé samé prawa, jak nôrodné ë etniczné miészëznë (òkróm prawa do mieniégò swòji reprezentacje w parlameńce). Zato pò ratifikòwanim bez Pòlską Repùblikã Eùropejszi Kòrtë Regionalnëch abò Miészëznowëch Jãzëków, co sã stało w 2008 r., Kaszëbi òstelë òbjãti midzënòrodnyma regulacjama. Równak to nie sygnie. Blós zaplanowóné ë wielelatné dzejanié w sprawie kaszëbszci nôrodný deje mòże nasz nôród zrobic zdòlnym do samòstòjnégo przetrzimaniegò.

Artur Jabłoński

Dark Szëmikòwsczi

---

¹ J. Borzyszkowski, *Pomorze mała ojczyzna Kaszubów*, Gdańsk 2000, s. 33.

² G. Labuda, „Sprawa kaszubska” w perspektywie historii, „Pomorze Gdańskie”, nr 18 „Kaszuby”, Wrocław 1988, s. 240.

³ Statut Towarzystwa Młodokaszubów. Cyt. za: J. Borzyszkowski, *Aleksander Majkowski (1876–1938). Biografia historyczna*, Gdańsk – Wejherowo 2002, s. 359.

⁴ [A. Majkowski], *Ruch młodokaszubski*, „Gryf”, R. 1909, z. 7, s. 192.

⁵ A. Majkowski, *Pamiętnik z wojny europejskiej roku 1914*, oprac. T. Linkner, Wejherowo – Pelplin 2000, s. 75.

⁶ J. Kutta, *Nieznany list Aleksandra Majkowskiego*, „Pomerania”, R. 1991, nr 1–2, s. 14.

⁷ *Z dziejów stosunków kaszubsko-czeskich. Korespondencja Aleksandra Majkowskiego z Antonínem Frintą*, oprac. D. Szymikowski, Gdynia, s. 43–45.

⁸ *Pogląd na epokę odrodzenia narodowego Kaszubów*, „Zrzesz Kaszëbskò” [dalej: „ZK”], R. 2 (1934), nr 18, s. 135.

⁹ *Zagadnienie odrębności narodu Kaszubskiego* [sic!], „ZK”, R. 1 (1933), nr 30, [s. 1].

¹⁰ W. Pepliński, „Zrzesz Kaszëbskò”. *Geneza i kształtowanie się oblicza społeczno-politycznego (1933–1939)*, „Pomerania”, R. 1992, nr 4, s. 31.

¹¹ Rębjok [J. Rompski], *Jakò musi bëc najò skarnjò?*, „ZK”, R. 6 (1938), nr 5, s. 29.

¹² C. Obracht-Prondzyński, *Kaszubi dzisiaj. Kultura – język – tożsamość*, Gdańsk 2007, s. 5.

¹³ Zob.: A. Jabłoński, *Wstęp*, [w:] *Kaszubi w PRL*, red. M. Adamkiewicz, I. Joć, Gdańsk 2007, s. 7.

¹⁴ H. Galus, *Struktura ruchu regionalnego na Pomorzu*, [w:] *Ślązacy, Kaszubi, Mazurzy i Warmiacy – między polskością a niemieckością*, red. A. Sakson, Poznań 2008, s. 260.

¹⁵ L. Bądkowski, *Pomorska myśl polityczna*, Gdynia 1990, s. 45

¹⁶ Cyt. za: C. Obracht-Prondzyński, *Zjednoczeni w idei. Pięćdziesiąt lat działalności Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego (1956–2006)*, Gdańsk 2006, s. 443